

УДК 37.013.3: 94(477)

Мисан В. О. доцент кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янчука (м. Рівне), кандидат педагогічних наук, заслужений вчитель України

ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Проблема етнічної ідентифікації у змісті шкільної історії можлива за умови використання моделей, які б враховували полікультурний компонент. Реалізація принципу полікультурності в зміст шкільної історії України сприятиме виявленню чинників, що впливали на різні форми ідентифікації. Аналіз дії цих чинників на конкретних прикладах дозволить розкрити у змісті шкільної історії систему ідентифікацій, що формувалася на різних етапах історичного розвитку.

Ключові слова: зміст шкільної історії, полікультурність, етнічна ідентичність, національна ідентичність.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Враховуючи той факт, що мета навчання історії в сучасній школі передбачає: **«формувати в учнів самоідентичність та почуття власної гідності на основі осмислення соціального і морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу»**[9, с. 4], проблема самоідентифікації молоді набуває особливої актуальності. Відомо, що в повсякденному житті школярі зустрічаються з різними видами ідентичностей: віковою, етнічною, конфесійною, політичною, соціальною тощо. Саме за допомогою змісту шкільної історії до них приходять розуміння того, як різні чинники впливають на ідентифікацію людини. Виявляється, що самоусвідомлення на етнічному рівні залежить не лише від походження, але й від суспільно-політичних, територіальних, конфесійних

умов проживання. Як це і чому відбувається може проілюструвати зміст шкільної історії. Однак для цього він повинен конструюватися на методологічних засадах (принципах), що дозволили б реконструювати конкретні історичні ситуації. Моделювання змісту з врахуванням полікультурної складової дозволить розкрити суть етнічної ідентичності та ті чинники, що впливали на неї упродовж багатьох століть.

Аналіз наукових досліджень. Проблемі етнічної ідентифікації у змісті шкільної історії у сучасній дидактиці присвячено чимало праць. Здебільшого етнічна ідентифікація розглядається в контексті загальнодидактичних проблем змісту: збереження і формування національної пам'яті, міжетнічних взаємин, полікультурності тощо. Так про етнічну ідентифікацію як основу формування національної самосвідомості та її роль в історичних міфах писав Я. Грицак [2]. Образу іншого в сусідніх та вітчизняній історії у свій час було присвячено ряд конференцій, круглих столів [3,10]. Висвітлення етнічних взаємин в шкільних підручниках з історії на толерантних засадах стали предметом досліджень Г. Бекірової [1], І. Гирича, Г. Касьянова, П. Полянського, Е. Чубарьова [11]. «Образу себе» і «образу іншого» в шкільному курсі історії України присвячена серія статей відомого українського історика Н. Яковенко [5,17]. Суть принципу полікультурності в змісті шкільного курсу історії України у наукових розвідках розкриває В. Мисан [6,7,8]. Навіть стислий аналіз останніх наукових досліджень переконливо засвідчує, що проблема етнічної ідентифікації в змісті шкільної історії залишається предметом пошуку представників української науки.

Малодослідженими на сьогоднішній день залишаються моделі конструювання змісту шкільних курсів історії, які б дозволили розкрити суть минувшини у всій її багатоаспектності. Однією із складових змісту шкільної історії залишається полікультурний компонент, у якому проблема етнічної ідентичності є важливою і актуальною у світлі сучасних подій України.

Мета статті – проаналізувати моделі конструювання змісту шкільної історії, які б розкривали суть етнічної ідентичності та механізми її формування на різних етапах історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто з'ясувати, що слід розуміти під етнічною ідентичністю. Дослідниця О. Кісь у навчальному виданні «Разом на одній землі Історія України багатокультурна»

подає таке визначення поняття: «Ідентичність етнічна – усвідомлена приналежність до певного етносу, вияв етнічної самосвідомості. До важливих складових ідентичності етнічної належать: спільна самоназва (етнонім), уявлення про спільне походження та спільну історичну долю, зв'язок з історичною батьківщиною, спільні риси культури і побуту, одна мова, відчуття єдності з іншими членами етнічної спільноти і заснована на ньому солідарність» [16, с. 323]. Поняття «етнічна ідентичність» досить часто ототожнюють з «національною ідентичністю». В ознаках цих понять чимало спільного. Однак, на відміну від етнічної ідентичності, мова не є обов'язковим критерієм для національної ідентичності. Складовою національної ідентичності є спільне уявлення про історичну місію нації, її роль у державотворчих процесах тощо. Чому проблема етнічної ідентичності мала б стати складовою змісту шкільного курсу історії?

Відомо, що в радянські часи етнічна історія або минувшина окремих етносів в шкільних курсах поглиналася титульними народами. В СРСР таким народом були росіяни. У 70-ті роки ХХ ст. в шкільних курсах історії з'являється поняття «радянський народ». Його поява зумовлена ідеологічними міркуваннями, в основі яких теза про спільність історичної долі, культури, традицій, боротьби з поневолювачами, завдань з побудови нового суспільства тощо. Після розпаду СРСР і проголошення незалежності України зміст шкільної історії набуває україноцентричного характеру. Україноцентрична модель продублювала попередню – радянську, оскільки на зміну поняттю «радянський народ» в шкільному курсі прийшло нове – «український народ». Чому ж так трапилось? Подібне обумовлене рядом об'єктивних чинників. Замовчування, ревізія, переписування а іноді й знищення української історії у ХІХ – ХХ ст., привели до того, що на етапі відновлення державності (початок 90-х років ХХ ст.) відродження нашої минувшини набуло україноцентричного характеру. Україноцентрична модель стала основою змісту шкільної історії України. Така модель формує уявлення про те, що наша минувшина – це історія титульного етносу, корінного народу, автохтонів. Вперше на українських теренах з'явилася національна школа з рідною мовою навчання і власною історією, яка раніше не була повноцінно репрезентована як самостійний шкільний предмет. Основою змісту шкільного курсу історії України стала ідея

української державності: її витоки, боротьба за побудову української держави, форми української державності тощо. Понятійний апарат перших редакцій програм з історії України підтверджує вищесказане: *межі розселення українців, українське козацтво, українська культура, український народ, українська православна церква* тощо [12,13]. Укладачі тогочасних програм, підручників намагалися подати минувшину більшості етнічних груп, що проживали в давнину в межах сучасної України, як історію українського народу. В спільній історії час від часу з'являлися окремі етноси: *греки в північному Причорномор'ї, господарська діяльність вірмен, євреїв, німців в Галичині у XIII ст., українсько-польське протистояння в роки Національно-визвольної боротьби під керівництвом Б. Хмельницького; колонізація півдня сербами, німцями у XVIII ст., єврейські погроми на початку XX ст.; українсько-польська різня на Волині в роки Другої світової війни* тощо. Автори шкільних програми здебільшого акцентували увагу на взаєминах українців з народами, що їх колонізували, або з якими вони вступали у відносини на міжнародному рівні. У той же час багатоманітна етнічна палітра українських земель залишалася за межами учнівського пізнання. Такі теми як «Етнічний склад населення українських земель», «Особливості проживання тієї або іншої етнічної групи у певний період, участь її у суспільно-політичних процесах», «Культурне, конфесійне життя етнічних груп» відсутні у програмах.

Полікультурний компонент у змісті шкільної історії активно почали обговорювати в кінці 90-их років XX ст. Саме на цей час була вже вибудована модель історичного змісту, підготовлене і апробоване перше покоління шкільних підручників, укладені проекти концепцій та державних стандартів історичної освіти. Програми і навчальна література стала об'єктом аналізу українських і зарубіжних науковців. У них виявлено чимало вад. Серед недоліків – відсутність обґрунтованих принципів (методологічних засад) конструювання змісту навчального матеріалу. Вперше перелік таких принципів спробували подати укладачі концепцій шкільної історичної освіти.

Чергове корегування навчальних програм і підготовка нових редакцій припали на 1998, 2001 та 2005 роки. Характерною особливістю цих програм стало те, що у цілях і завданнях акцентувалося на «розвитку інтересу й поваги до історії та культури свого та інших народів»,

«вихованні ... взаєморозуміння між народами на основі особистісного досвіду історії» [14, с. 6; 15, с. 3-4], «взаємовпливі та діалозі культур різних народів» [4, с. 3]. Було б перебільшенням стверджувати, що історія етнічних процесів та окремих етносів у цих програмах подана значно повніше у порівнянні з попередніми. Більшість дослідників схильні вважати, що і ці редакції програм залишалися україноцентричними. Однак, варто звернути увагу і на той факт, що окремі проблеми етнічної історії на тематичному рівні, насамперед це стосується редакції програми 2005 р. (для 12-річної школи), представлені значно повніше ніж у попередні роки. Наприклад, у програмі з'явилися положення про національний склад населення. Як правило ці питання розглядалися на початку розділів у темах, присвячених загальній характеристиці тому або іншому періоду, епосі. Більше уваги приділялося міжнаціональним взаєминам та процесам. У окремих випадках теми з полікультурної проблематики виділялися для характеристики історичних явищ, процесів, тенденцій тощо. Наприклад, у темі «Україна в роки Другої світової війни» виокремлювався Голокост як різновид етноциду, примусове виселення з Криму татар, греків, вірмен як етнічні чистки [4, с. 62] тощо. Та все ж редакції програм історії початку ХХІ ст. не стали проривом у зміні ставлення до проблем етнічної історії і її висвітлення в школі.

Питання використання полікультурного підходу у формуванні змісту шкільної історії активно обговорювалося українськими вченими у ході моніторингу шкільних підручників історії України (2007 – 2008 р.) [17]. Щоправда, увага вчених була зосереджена на характеристиці змісту підручників, а не програмах. Це досить чітко зафіксовано у підсумковому протоколі наради: «Підручники педалюють на етноцентричному баченні історії, практично повністю нехтуючи засадами поліетнічності, мультикультурності та поліконфесійності, хоча це належить до пріоритетів сучасної шкільної дидактики у відкритих суспільствах» [17, с. 44]. Критика підручників історії викликала дискусію. Щоправда, вона не завжди була предметною, стосувалася проблеми взагалі і не давала відповідей на запитання виходу із ситуації, що склалася.

Врешті-решт ініціатори та учасники робочих нарад такий вихід запропонували і розробили проект концепції та програми викладання історії України в школі [5]. У концепції виділено ряд змістових прин-

ципів історичної освіти, серед яких – полікультурний, «який акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, котрі забезпечують наступність і спадкоємність поколінь свого народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів» [5, с. 11]. У розділі «Зміст курсів історії України: загальні засади», одна із укладачів концепції – Н. Яковенко, аналізувала не стільки зміст програм, як шкільних підручників. Ідеї Н. Яковенко про те, що «стрижем оповіді має виступати український етнос як серцевинний стрижень національної історії», « Україна – простір, де поруч з українцями здавна і до сьогодення мешкають інші етнічні спільноти, чиє буття є невід’ємною складовою історії України» [5, с. 12] зрозумілі і не викликають заперечень або будь-якої ревізії. Однак Н. Яковенко лише констатує факт, що повинно бути, але як реалізувати ідею полікультурності вона не зазначає. Ймовірно відповідь на це запитання можемо відшукати вже у змісті самих програм, до укладання яких долучилася та ініціювала Н. Яковенко.

Аналіз базових положень і тем програм переконує нас у тому, що їх укладачі для реалізації принципу полікультурності обрали *хронологічно-тематичну модель*. Що це означає і як вона реалізується у практиці навчання? Вищезазначена модель передбачає вивчення етнічної історії у певній хронологічній послідовності (у контексті історичного процесу як такого, що характерний для українських земель) на тематичному рівні. Наприклад, міграційні процеси середньовічної Європи зачепили й українські терени, якими рухалися кельти, германці, слов’яни та племена, що долучилися до великого переселення народів (Тема з програми 5 класу) [5, с. 20]. У темах програми для 7 класу етнічна історія подана своєрідними вкрапленнями у загальне тло подій, явищ та процесів. Наприклад, у темі **«Вільне місто» й елементи самоврядування по селах** розглядаються питання: «Відмінності в самоврядуванні сільських громад, як жили на «руському», «волоському», «німецькому» праві»; у темі **Перехід Київщини та Чернігово-Сіверщини під владу великих князів литовських** - «Зближення литовських правителів із руською знаттю: шлюби, охрещення, засвоєння мови»; у темі **Південне пограниччя Великого князівства Литовського** - «Усамостійнення Кримського ханства від Золотої орди за правління Герейів; територія, устрій і релігія кримських татар» [5,

с. 28-39]. За аналогічним принципом укладені програми для інших класів. Ряд проблем полікультурної історії виділені в окремі теми. Подібного не було у жодній із редакцій програм попередніх років. Наприклад, **«Осередки густішого розселення етнічних груп.** Євреї як «королівські люди» в містах: орієнтовна чисельність, обмеження в типі занять, єврейське самоврядування (кагал і Ваад), єврейське шкільництво, синагоги і цвинтарі; стосунки з християнським оточенням. Вірмени: місце густішого розселення. Орієнтовна чисельність, так звана «східна торгівля» як основний вид занять, церковна організація. «Службові татари» в маєтках українських князів: статус, заняття, зони розселення. Співвідношення української і польської людності у Львові, напруженість стосунків через релігійні упередження та економічну конкуренцію» /8 клас/ [5, с. 42]; **«Іншоетнічні групи на українській території.** Орієнтовне співвідношення української та іншоетнічної людності. Етнічна строкатість великих міст: на прикладі Києва, Харкова, Львова, Одеси, Чернівців. Запровадження «смуги осілости» для євреїв підросійської України; єврейські «штетли» як прикмета української території; перші єврейські міграції до Сполучених Штатів Америки та Палестини. Кримськотатарське населення Криму. Угорці в Закарпатті, болгарське, грецьке, вірменське й молдавське населення у Криму, Північному Причорномор'ї та Приазов'ї. Німецькі та чеські колоністи й росіяни старообрядці» /9 клас/ [5, с. 58]; **«Релігія та церковне життя.** Православна церква. Греко-католицька церква. Римо-католицька і Євангельська церква. Юдеї та мусульмани» /9 клас/ [5, с. 63-64]; **«Прояви ксенофобії та шовінізму.** Загострення ксенофобії та шовінізму як супутнє соціальним потрясінням явище. Шовіністична пропаганда в Російській імперії під час російсько-японської війни та революції 1905 р., хвиля єврейських погромів у містах на початку століття. Справа Менделя Бейліса 1911 – 1913 рр. та її засудження українською інтелігенцією. Заснування російських чорносотенних організацій в Україні; пропаганда антисемітизму та боротьба з «мазепинством» у чорносотенній пресі. Загострення конфлікту між українцями та поляками в Галичині на початку ХХ ст., студентські сутички й убивство галицького намісника А. Потоцького студентом-українцем» /10 кл./ [5, с. 78].

Ми не випадково навели такі деталізовані приклади з розлогим цитуванням положень програми, оскільки вважаємо, що саме вони

дозволяють проілюструвати особливості *хронологічно-тематичної моделі*. Поза всяким сумнівом залишається той факт, що ця модель поки що є першою і єдиною спробою вітчизняних вчених за роки незалежності реалізувати ідею полікультурності у шкільному курсі історії України, яка дозволяє розкрити суть етнічної ідентичності та проаналізувати ті чинники, які на неї впливали. Водночас зауважимо, що сама модель у програмі подана у різних формах. В одних випадках – це уроки (теми), матеріал яких повністю присвячений окремій проблемі полікультурної історії. Наприклад, тема **«Територія і населення України у міжвоєнні десятиліття. Чисельність та етнічний склад населення»**: Українське населення в складі чотирьох держав. Чисельність та етнічний склад населення УРСР, напрям демографічних процесів і зміни в соціальному складі людності. Розселення українців по Радянському Союзу за межами УРСР: Курська та воронезька області, Кубань і Північний Кавказ, Далекий Схід. Співвідношення поляків, українців та євреїв у Другій Речі посполитій (Польщі) станом на кінець 1930-х рр., компактні терени українського проживання. Мешканці Буковини й Закарпаття у складі Румунії та Чехо-Словаччини /11 клас/ [5, с. 91]. В інших випадках пропонується репрезентаційна форма, де проблема розглядається та тлі події або явища. Наприклад, у темі **«Освіта й мистецька культура»** окремо пропонується вивчати єврейське і татарське шкільництво на початку 20-х років ХХ ст. /11 клас/ [5, с. 94]; у темі **«Окупаційний режим та колаборація»** - Нацистська расова політика: єврейські облави, створення гетто та перша хвиля винищення євреїв; винищення циган і душевнохворих /11 клас/ [5, с. 103]; у темі **«ОУН і УПА в боротьбі за самостійну Україну»** - Напруженість у взаєминах з польською партизанською Армією Крайовою; українсько-польський збройний конфлікт на Волині, Холмщині й у Галичині: причини, наслідки та жертви серед мирного населення /11 клас/ [5, с. 104]. Очолюваний Н. Яковенко авторський колектив укладачів програм з історії України запропонував досить в оригінальний спосіб реалізувати ідею полікультурності.

Висновки. На основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що проблему етнічної ідентифікації в змісті шкільного курсу історії України можна розкрити за допомогою полікультурного компонента. Полікультурна складова змісту шкільного курсу історії України висту-

пає одночасно методологічної основою і формою, яка дозволяє показати вплив різних чинників на формування етнічної самоідентичності на різних етапах історичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бекірова Г. Толерантні підручники – толерантне суспільство / Г. Бекірова, Е. Чубаров. – Сімферополь : ВД «Тезис». 2011. – 128 с.
2. Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? / Я. Грицак // Українська історична дидактика : Міжнародний діалог : зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 63 – 75.
3. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики й перспективи для України: матер. Міжнарод. круглого столу (Київ, 14 липня 2010 р.). – К. : Інститут історії України НАНУ, 2011. – 149 с.
4. Історія України. Всесвітня історія: програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 12 кл. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 142 с.
5. Концепція та програми викладання історії України в школі (проект): Матеріали IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України. – К. : ВД «Стилос», 2009. – 126 с.
6. Мисан В. Моделі реалізації принципу полікультурності в змісті шкільної історії / В. Мисан // Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання. – 2012. - № 8. – С. 11 – 15.
7. Мисан В. Полікультурна історія України : програма спецкурсу / В. Мисан // Історія в сучасній школі. – 2012. - № 5. – С. 27 – 31.
8. Мисан В. Полікультурність у змісті шкільної історії: вимога часу чи забаганка науковців? / В. Мисан // Історія в сучасній шк. – 2012. - № 5. – С. 23 – 26.
9. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5 – 9 кл. – К. : Вид. дім «Освіта», 2013. – 96 с.
10. Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: матер. міжнарод. наук. конф. (Київ, 15 – 16 грудня 2008 р.) – К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. – 264 с.
11. Підручник з історії: проблеми толерантності: метод. посіб. для авторів та редакторів видавництв / Г. В. Касьянов, П. Б. Полянський, І. Б. Гирич та ін. – Чернівці : Букрек, 2012. – 128 с.
12. Програма з історії України 7 – 11 кл. : Проект // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. - № 7 – 8. – 64 с.
13. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5 – 11 кл. Всесвітня історія. 6 – 11 кл. – К. : «Перун», 1996. – 126 с.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5 – 11 кл. // Історія в шк. України. – 1998. - № 4. – С. 6 – 8.

15. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 5 – 11 кл. Всесвітня історія. 6 – 11 кл. – К. : «Шкільний світ», 2001. – 88 с.
16. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна: навч. посіб. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 332 с.
17. Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / упоряд. Н. Яковенко. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2008. – 128 с.

Viktor Mysan. The Problem of Ethnic Identity in the Content of School History

The problem of ethnic identity in the content of school History is available if using models which take into account multicultural component. The principle of multiculturalism in the content of school History of Ukraine will promote the identification of factors that influenced different forms of identification. The analysis, on specific examples, of these factors effect allows revealing in the content of school History the system of identifications that was formed at different stages of historical development.

Key words: content of school History, multiculturalism, ethnic identity, national identity.

Wiktor Mysan. Problem etnicznej identyfikacji w treści szkolnej historii

Problem etnicznej identyfikacji w treści szkolnej historii jest możliwy pod warunkiem użycia modeli, które by uwzględniały polikulturalny komponent. Realizacja zasady polikulturalności do treści szkolnej historii Ukrainy będzie sprzyjała ujawnieniu czynników, które wpływały na różne formy identyfikacji. Analiza działania tych czynników na konkretnych przykładach pozwoli rozewrzeć w treści szkolnej historii system identyfikacji, formowany na różnych etapach historycznego rozwoju.

Słowa kluczowe: treść szkolnej historii, polikulturalność, etniczna identyczność, narodowa identyczność.